

ЗАТВЕРДЖУЮ:

Ректор Донецького
національного університету
імені Василя Стуса,
доктор економічних наук, професор

ВИСНОВОК

про наукову новизну, теоретичне та практичне значення результатів дисертації Нікітенко Лілії Олександрівни на тему «Теоретико-правові засади партисипативної демократії: сучасний концепт», виконаної в Донецькому національному університеті імені Василя Стуса і поданої на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень за підсумками міжкафедрального фахового семінару на базі юридичного факультету Донецького національного університету імені Василя Стуса

Обґрунтування вибору теми дослідження

Тему дисертації Нікітенко Л. О. затверджено на засіданні вченої ради Донецького національного університету імені Василя Стуса (тема «Теоретико-правові засади партисипативної демократії: сучасний концепт», протокол № 1 від 29.08.2024 р.).

Попри те, що сьогодні у світі зафіксовано рекордну кількість демократичних держав, сам феномен демократії дедалі частіше стає об'єктом критики та скептицизму з боку громадян. Однією з ключових причин такої тенденції є глибокі зміни у природі соціальних і політичних процесів, викликані глобалізацією, стрімким розвитком інформаційних технологій та змінами у структурі громадянського суспільства. Традиційна демократія, яка довгий час асоціювалася переважно з представництвом через вибори та політичними інститутами, нині стикається з новими викликами і потребує трансформації. Зокрема, зростає роль цифрових технологій, що забезпечують нові можливості для комунікації між владою та суспільством, підвищення рівня освіченості громадян та їхньої політичної активності, а також посилення вимог до прозорості та підзвітності органів влади. Особливої ваги набуває розвиток місцевого самоврядування і формування ефективних інституцій громадянського суспільства, які стають платформами для більш широкої участі громадян в ухваленні рішень. Поширення електронних форм участі, таких як електронні консультації, петиції, платформи для обговорення політик,

відкриває нові горизонти для інтеграції громадян у процесі демократичного врядування. У цьому контексті концепція партисипативної демократії постає як спроба об'єднати переваги як представницької, так і прямої демократії, подолати їхні слабкі місця та забезпечити більш сталу, інклюзивну та ефективну взаємодію між владою і суспільством на всіх рівнях.

В Україні теорія партисипативної демократії поки що лишається недостатньо розвиненою та системно не опрацьованою. Це пояснюється, з одного боку, усталеністю традиційних уявлень про демократичне управління, що переважно базуються на класичних моделях представницької демократії. З іншого боку, наукове вивчення партисипативної демократії ускладнюється нестабільністю політичної ситуації та браком цілісного наукового підходу до цієї теми. Хоча окремі аспекти партисипативної демократії аналізувалися як вітчизняними, так і зарубіжними дослідниками, існуючі дослідження мають фрагментарний характер і не охоплюють повноту теоретико-правового аналізу. Зокрема, бракує комплексного визначення сутності явища, системного дослідження його ключових засад, функціональних можливостей і механізмів впровадження.

Наявні наукові здобутки, хоч і створюють певний базис для розуміння партисипативної демократії, наразі не формують цілісної концептуальної платформи, здатної слугувати підґрунтям для ефективної практичної реалізації її принципів у межах національної правової системи. Такий стан справ обумовлює важливість і гостру актуальність обраної теми дослідження. Вона є значущою не лише з погляду розширення теоретичних знань про специфіку та функціонування партисипативної демократії, а й у контексті вироблення стратегічних напрямів її подальшого розвитку й інституціоналізації в українському правовому просторі.

Для ефективного розвитку партисипативної демократії необхідний комплексний, системний підхід, що передбачає глибокий аналіз її теоретичних засад, нормативно-правового регулювання та практичних аспектів застосування. Такий підхід має сприяти формуванню більш відкритої, інклюзивної та дієвої моделі демократичного врядування, яка забезпечить реальну участь громадян у процесах ухвалення політичних рішень і підвищить довіру суспільства до державних інститутів. Водночас це дасть змогу подолати існуючі виклики і обмеження традиційних форм демократії, сприяючи модернізації демократичної системи України відповідно до сучасних глобальних та внутрішніх трансформацій.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами

Дисертаційна робота виконана згідно з тематичним планом науково-дослідної діяльності юридичного факультету Донецького національного університету імені Василя Стуса МОН України в рамках тем: «Розвиток правової системи України: стан та перспективи» (державний реєстраційний номер 0112U002868), «Правове забезпечення соціально-економічного розвитку: стан та перспективи» (державний реєстраційний номер 0118U003140), тем

кафедри конституційного, міжнародного і кримінального права: «Правові механізми забезпечення, охорони і захисту прав людини» (державний реєстраційний номер 0122U002369), «Права людини в умовах воєнного стану: реалізація, гарантії та захист» (державний реєстраційний номер 0124U004605).

Особистий внесок дисертанта

Нікітенко Л. О. самостійно проаналізувала вітчизняні і зарубіжні наукові та нормативно-правові джерела, судову практику. Наукові результати дисертаційної роботи отримані авторкою особисто. Особистий внесок у публікаціях, виконаних у співавторстві, вказано у списку праць, опублікованих за темою дисертації. Подана дисертація є кваліфікаційною науковою працею, виконаною здобувачкою самостійно, містить наукові положення та нові науково обґрунтовані результати у галузі теоретико-правової науки, які мають практичну та теоретичну цінність, та підтверджуються документами, що засвідчують проведення здобувачкою досліджень. Висновки, які сформульовані в дисертації, ґрунтуються на матеріалах, зібраних і проаналізованих дисертанткою особисто.

Особистий внесок дисертантки полягає в обґрунтуванні нових теоретико-правових положень щодо партисипативної демократії як правового феномену та розробці її сучасного концепту в контексті розвитку громадянського суспільства та демократичної правової держави.

Ступінь новизни наукових результатів

Наукова новизна дисертаційного дослідження полягає у тому, що на основі комплексного загально-теоретичного дослідження партисипативної демократії обґрунтовано нові доктринально-правові положення щодо її сутності та функціонування як правового феномену, а також запропоновано стратегічні напрями її розвитку в Україні з урахуванням соціокультурної специфіки українського суспільства.

Наукова новизна отриманих результатів конкретизується у наступних теоретичних положеннях і висновках.

Уперше:

– розроблено сучасний концепт партисипативної демократії, сутність якого полягає в її розумінні як окремої форми демократії, заснованої на систематичній громадянській участі, що передбачає партнерську взаємодію між державою та громадянським суспільством, широкий спектр правових форм реалізації, здійснення громадського моніторингу й контролю за діяльністю органів влади, а також формування правосвідомої позиції громадян як активних і відповідальних учасників демократичних процесів. Доведено, що концептуалізація партисипативної демократії як правового феномену включає: формалізацію її сутнісних ознак; обґрунтування її автономності від прямої та представницької демократії; виокремлення правових, соціальних та філософських підстав її функціонування; структурування форм реалізації як

механізмів громадянської участі у правотворенні та ухваленні рішень; визначення її значущості для трансформації сучасної моделі народовладдя та оновлення методології юридичної науки;

– визначено роль партисипативної демократії як багатовимірного правового феномену через низку фундаментальних філософсько-правових вимірів. В *онтологічному вимірі* вона виступає як форма народовладдя, заснована на громадянській участі; у *ціннісному* – як втілення базових демократичних цінностей (свободи, рівності, солідарності, відповідальності тощо); у *феноменологічному* – як суб'єктивно пережитий досвід взаємодії громадян із державою через різноманітні форми участі; в *антропологічному* – як спосіб залучення людини до процесів правотворення та правозастосування; у *цивілізаційному* – як індикатор демократичного розвитку суспільства;

– запропоновано стратегічні напрями розвитку партисипативної демократії як основу для розробки Національної концепції розвитку партисипативної демократії, адаптованої до соціокультурної специфіки українського суспільства. До таких напрямів віднесено: 1) *просування людиноцентризму як базової цінності партисипативної демократії* шляхом запобігання будь-яким формам дискримінації, підтримки середнього класу та протидії корупції; 2) *формування активної громадянської позиції* через розвиток правової освіти і медіаграмотності, просування культури демократичного консенсусу та подолання абсентеїзму; 3) *зміцнення місцевого самоврядування як основи громадянської участі* шляхом удосконалення муніципального законодавства та запровадження цільових державних просвітницьких програм щодо реформи децентралізації; 4) *удосконалення правового регулювання інструментів партисипативної демократії* шляхом ухвалення спеціальних законів про місцевий референдум, загальні збори громадян, місцеві ініціативи, громадські слухання, партисипативний бюджет тощо або єдиного кодифікованого акту (Кодексу громадянської участі) та статутів територіальних громад із закріпленням поняття «партисипативна демократія» і механізмів її реалізації; 5) *розвиток цифрової партисипації*, що охоплює нормативне врегулювання механізмів е-голосування та політичного онлайн-краудсорсингу, впровадження блокчейн та штучного інтелекту в демократичні процеси (в місцевих Концепціях цифрової партисипації) та створення спеціалізованих міжнародних організацій; 6) *імплементацию міжнародних стандартів та зарубіжного досвіду громадянської участі* через дотримання вже ратифікованих міжнародних актів, ратифікацію Європейської хартії урбанізму (1993), а також адаптацію кращих зарубіжних практик, зокрема у галузі просвітництва (Австралія, Канада, Норвегія, Франція), прозорості влади (США), децентралізації (Данія, Італія, Німеччина), референдумів (Швейцарія), медіаграмотності (Фінляндія), боротьби з абсентеїзмом (Бельгія, Греція, Італія, Сполучене Королівство) та цифрової участі (Естонія, Ісландія, Канада, Швеція) тощо.

Удосконалено положення щодо:

– автономності партисипативної демократії від прямої та представницької на підставі виокремлення її специфічних ознак: 1) визнання громадянської участі як основи цієї демократії; 2) систематичність залучення громадян у процеси

ухвалення рішень; 3) широкий спектр правових форм реалізації; 4) утвердження партнерських відносин між державою та громадянським суспільством як засадничого принципу її функціонування; 5) інституалізація громадського моніторингу та контролю за діяльністю органів влади; 6) формування у громадян правосвідомості та правової культури, що сприяє підвищенню їхньої відповідальності за результати участі в громадському житті;

– принципів громадянської участі, які запропоновано класифікувати за критерієм характеру реалізації в демократичному процесі на: *загально-правові*, що є універсальними для всіх складових демократичної системи (гуманізм, рівність, рівноправність, недискримінація, інклюзивність, законність, верховенство права, демократизм, розподіл державної влади, політичний плюралізм) та *спеціальні* (залежно від інституційної приналежності: для держави через органи влади – виборність, прозорість, відкритість, підзвітність, публічність, об'єктивність, субсидіарність, легітимність, оперативність, інтегративність; для громадянського суспільства – верховенство більшості при обов'язковому дотриманні прав меншості; добровільність, безпосередність, доступність, обізнаність, гетерархія, синергетична взаємодія та партнерство; впровадження всіх спільно схвалених рішень та колективна відповідальність);

– трансформації традиційної моделі публічного управління шляхом впровадження ідей партисипативної демократії, що зумовлює формування *партисипативного управління* як інноваційної та перспективної складової стратегічного розвитку громадянського суспільства й демократичної держави;

– системи функцій партисипативної демократії, в межах якої виділено *загальні*, що відображають універсальні напрями впливу демократії на суспільство і державу (політична, правова, соціальна, забезпечувальна, контрольна, комунікативна, освітня, стимулююча), та *спеціальні*, як функціональні напрями її практичної реалізації в рамках механізмів партисипативного управління (залучення, інформування, координування);

– інструментів партисипативної демократії шляхом їх класифікації за наступними критеріями: 1) *спосіб реалізації* – індивідуальні (що можуть використовуватися незалежно від інших громадян, наприклад, індивідуальна участь у голосуванні, зверненні) та колективні (які потребують спільних дій громадян, наприклад, публічні слухання, публічні ініціативи); 2) *юридична сила результатів* – імперативні (результати яких мають обов'язковий характер і підлягають реалізації, наприклад, голосування через вибори, референдум) та консультативні (результати яких носять рекомендаційний характер, наприклад, дорадче опитування, громадянські асамблеї); 3) *ступінь застосування новітніх технологій* – традиційні (перевірені часом класичні форми громадянської участі, наприклад, збори громадян, громадська самоорганізація) та інноваційні (новітні форми, що відповідають вимогам сучасності, наприклад, електронне урядування, політичний онлайн-краудсорсинг);

– реалізації партисипативної демократії з обґрунтуванням її перспектив, що відкриваються через застосування таких *цифрових інновацій* як електронне голосування (для забезпечення зручності, доступності та ефективності

громадянської участі), штучний інтелект (для сприяння ухваленню більш обґрунтованих, швидких і точних рішень), блокчейн (для створення умов безпеки, прозорості та надійності збереження інформації у демократичних процесах) та політичний онлайн-краудсорсинг (для оптимізації врахування суспільних інтересів під час ухвалення рішень);

Дістали подальшого розвитку положення щодо:

– співвідношення терміну «партисипативна демократія» з суміжними поняттями з обґрунтуванням його пріоритетності як базового у науковому дискурсі через найбільш повне відображення сутності, концептуального наповнення та функціональної специфіки відповідного правового явища;

– еволюції ідеї партисипативної демократії з обґрунтуванням, що ключовим її чинником стало проголошення принципу пріоритетності прав і свобод людини над інтересами держави. Формування цієї ідеї відбувалось на третьому етапі демократизації (60-ті роки ХХ ст. – початок ХХІ ст.) під впливом зростаючого запиту на розширення політичної участі, кризи представництва та активізації громадянського суспільства. Подальший розвиток партисипативної демократії забезпечувався процесами децентралізації та інтеграцією інформаційно-комунікаційних технологій у взаємодію між державою та громадянами;

– обґрунтування доцільності використання комплексного підходу до дослідження партисипативної демократії, який поєднує *атрибутивний підхід*, що розглядає її як систему сутнісних ознак, які формують її зміст; *діяльнісний підхід*, який вивчає її крізь призму практик громадянської участі; *функціональний підхід*, що фокусується на специфічних функціях, спрямованих на забезпечення взаємодії держави й громадянського суспільства. Поєднання цих підходів сформувало методологічну основу для цілісного наукового осмислення партисипативної демократії як правового феномену;

– співвідношення понять «громадська участь», «політична участь» та «громадянська участь» шляхом виокремлення їх відмінних ознак за обсягом правової взаємодії, предметом впливу, суб'єктивним складом і ступенем інституціоналізації. Це дозволило уточнити зміст громадянської участі як складової громадської участі, що реалізується через активну і правомірну діяльність громадян, спрямовану на вплив на публічне управління, ухвалення рішень і контроль за владою з метою задоволення суспільних інтересів у демократичному суспільстві;

– змісту основних інструментів партисипативної демократії шляхом їх систематизації за правовою природою та функціональним призначенням як форм громадянської участі;

– поняття «інформаційне суспільство», під яким пропонується розуміти форму громадянського суспільства, що базується на системному використанні цифрових технологій та мережових комунікацій (насамперед Інтернету) для створення, обміну, зберігання й використання інформації, що забезпечує кожному члену суспільства широкі можливості участі в політичному, соціальному, економічному та культурному житті;

– міжнародних актів у сфері партисипативної демократії, з обґрунтуванням їх значення для розвитку такої демократії, а саме: 1) встановлюють регламенти підтримки громадянської участі без примусу до її реалізації; 2) гарантують державам гнучкість у виборі форм громадянської участі; 3) закріплюють міжнародні стандарти громадянської участі, які є частиною загальної концепції прав людини та акцентують увагу на рівному доступі до участі, інклюзивності участі, прозорості процесів ухвалення рішень, обов'язковості публічних консультацій, відкритості доступу до інформації, цифрових формах участі, участі у місцевому самоврядуванні, підзвітності органів влади, а також партнерстві та кооперації між органами влади та громадянами. Для зміцнення культури громадянської участі та подальшого розвитку положень, уже закріплених у чинних міжнародних актах, доцільним вбачається ухвалення Хартії регіонального самоврядування (як доповнення до Європейської хартії місцевого самоврядування) та Хартії прав і обов'язків громадян;

– значення судової практики як чинника подолання правових прогалин і врегулювання колізій, зумовлених відсутністю чіткого нормативного регулювання громадянської участі. Встановлено, що у державах із консолідованою демократією ефективність судового механізму підтверджується формуванням правових прецедентів, що сприяють зменшенню порушень політичних прав і свобод, з яких впливає громадянська участь, зокрема права на участь в управлінні публічними справами, права на подання звернень, права на доступ до публічної інформації, свободи об'єднання, свободи мирних зібрань, свободи вираження поглядів, та, як наслідок, утвердженню стандартів громадянської участі;

– *концепції наближеної держави*, з обґрунтуванням її значення для розвитку партисипативної демократії, що полягає у трансформації публічного управління в напрямі людиноцентричності та в утвердженні громадянської участі як системного, а не епізодичного елементу функціонування демократичної держави;

– загроз і викликів реалізації партисипативної демократії шляхом проведення їх наступної систематизації: 1) обмежений доступ громадян до достовірної публічної інформації та відсутність належної транспарентності публічної влади; 2) популізм як інструмент політичної боротьби; 3) правові обмеження громадянської участі; 4) розмивання відповідальності між державою та громадянським суспільством; 5) ускладнення процесу ухвалення рішення через збільшення витрат часу та інших ресурсів; 6) повага до думки більшості без належного врахування меншості; 7) низький рівень освіченості та досвіду громадян у питаннях управління суспільними справами; 8) абсентеїзм як результат аполітичності та пасивності громадян; 9) корупція на всіх рівнях владної піраміди;

– обґрунтування системного підходу до подолання загроз і викликів реалізації партисипативної демократії, який передбачає: 1) *підвищення рівня освіченості громадян* (через запровадження освітніх програм і цифрових

платформ для розвитку правової, громадянської та медіаосвіченості, включно з інтеграцією знань про партисипативну демократію в шкільну освіту); 2) *нівелювання економічної нерівності та абсентеїзму* (через забезпечення доступу вразливих груп населення до інструментів участі, впровадження стимулів громадянської активності (рейтинги активності, податкові знижки) та проведення інформаційних кампаній для подолання аполітичності); 3) *запровадження моделі взаємної відповідальності громадян і органів влади* (через розробку нормативних стандартів звітності органів влади, правове врегулювання публічного контролю та інституціоналізацію механізмів спільного врядування (спільні наглядові ради, громадські експертизи, спільні дорадчі органи); 4) *створення правових умов для ефективності електронної громадянської участі* (через нормативне закріплення обов'язковості врахування результатів е-консультацій і е-петицій, впровадження єдиної цифрової платформи громадянської участі на національному і регіональному рівнях, правове регулювання застосування ІТ-рішень (електронне голосування, блокчейн тощо);

– доцільності застосування *змішаної моделі демократичного врядування*, яка органічно поєднує інститути представницької демократії з функціональними інструментами партисипативної демократії, забезпечуючи баланс між делегованим політичним представництвом і безпосередньою участю громадян в ухваленні рішень.

Ступінь обґрунтованості та достовірності наукових положень, висновків і рекомендацій, що містяться в дисертаційній роботі

Методологічну основу проведеного дослідження становить сукупність методів наукового пізнання, а саме філософських, загальнонаукових та спеціальних юридичних методів дослідження.

Діалектичний метод застосовано для аналізу взаємодії між державою та громадянським суспільством та виявлення внутрішніх суперечностей і динаміки розвитку правових форм реалізації партисипативної демократії (підрозділи 2.2, 2.3, 4.1). Гносеологічний метод забезпечив осмислення партисипативної демократії як складного правового явища (підрозділ 2.1). Герменевтичний метод використано для тлумачення норм, що регулюють участь громадян в ухваленні рішень, та реконструкції змісту юридичних понять (підрозділ 2.1, розділ 3, підрозділ 4.1). Феноменологічний метод дав змогу інтерпретувати партисипативну демократію як форму суб'єктивного правового досвіду у взаємодії людини та держави (розділ 2).

Аналіз і синтез застосовано для виокремлення та інтеграції елементів поняття партисипативної демократії у цілісну теоретико-правову конструкцію (підрозділ 2.1). Індукція і дедукція забезпечили узагальнення емпіричних даних і логічне виведення нових положень (розділ 4). Порівняльний метод використано для зіставлення національного і зарубіжного досвіду правового регулювання партисипативної демократії (розділ 3, підрозділи 4.3, 4.4). За допомогою формально-логічного методу здійснено уточнення категоріального апарату, формалізація правових дефініцій та виявлення логічних зв'язків між

нормами, інститутами та формами громадянської участі. Системний і структурно-функціональний методи забезпечили розгляд партисипативної демократії як складного правового феномену, що функціонує в контексті взаємодії держави, права та громадянського суспільства (розділ 2, підрозділ 4.1). Історичний метод дозволив відтворити розвиток ідеї партисипативної демократії – від античних форм до сучасних теоретико-правових теорій (підрозділи 1.1, 1.3). Аналітичний метод забезпечив критичний розгляд наукових підходів до поняття «партисипативна демократія» та аналіз чинного нормативного регулювання (підрозділ 2.1, розділ 3). Соціологічний і статистичний методи використано для аналізу рівня громадянської участі та ефективності форм її реалізації (розділ 4). Прогностичний метод дав змогу сформулювати науково обґрунтовані стратегічні напрями розвитку партисипативної демократії в Україні (підрозділ 4.4).

Порівняльно-правовий метод дозволив проаналізувати зарубіжні правові джерела партисипативної демократії та визначити напрями вдосконалення національного законодавства у цій сфері (розділи 3, 4). Догматичний метод забезпечив проведення систематизації й тлумачення правових норм з питань партисипативної демократії (розділ 3). Формально-юридичний і логіко-юридичний методи застосовано для аналізу правових конструкцій та формування нових юридичних понять. Історико-правовий метод дав змогу дослідити генезу партисипативної демократії та етапи її інституційного становлення в межах правової традиції (підрозділи 1.1, 1.3). За допомогою інституційного методу здійснено аналіз функціонування основних суб'єктів партисипативної демократії: держави і громадянського суспільства (підрозділи 2.2, 2.3).

Теоретичну основу дисертації становлять наукові напрацювання вітчизняних та зарубіжних вчених, які досліджували різні аспекти партисипативної демократії. Історичну еволюцію ідеї партисипативної демократії доцільно розглядати крізь призму розвитку філософсько-правової думки. У цьому аспекті особливе значення мають праці Арістотеля, Ф. Бекона, Дж. Бернхейма, Е. Гусерля, Дж. Дьюї, Й. Ізензее, П. Кірххофа, Дж. Локка, Дж. С. Мілля, Ш.-Л. Монтеск'є, К. Поппера, Ж.-Ж. Руссо, А. Токвіля, Т. Фотопулоса, К. Шмітта та інших мислителів.

Теоретико-правову складову проблематики партисипативної демократії складають засадничі положення теорії держави і права, сформульовані С. В. Бобровник, О. В. Зайчуком, М. С. Кельманом, М. І. Козюброю, О. Л. Копиленком, Н. М. Оніщенко, О. В. Петришиним, П. М. Рабіновичем, О. Ф. Скакун, О. В. Скрипнюком, В. Я. Тацієм, Р. Б. Тополевським, Н. В. Федіною, С. В. Шевчуком, Ю. С. Шемшученком та іншими авторами.

Варто відзначити наукову значущість положень щодо теоретико-правових засад демократії як політичного режиму, розроблених К. В. Бондаревою, О. С. Кабанцем, Т. П. Попович, В. В. Сухоносом, Т. П. Ткачем, А. Й. Французом, Л. М. Шипіловим та іншими вченими.

Теоретико-правові підходи, сформовані у дисертаційних дослідженнях Р. Ф. Гринюка, А. П. Заєця, Н. Т. Коваль, С. А. Косінова, В. І. Супруненка,

сприяють поглибленню розуміння специфіки держави як суб'єкта партисипативної демократії. Наукову цінність у контексті дослідження становлять теоретичні положення щодо громадянського суспільства, сформовані у працях, зокрема, Ю. В. Гоцуляка, Н. В. Мельник, Т. В. Михайліної, І. В. Польщикова, Ю. С. Разметаєвої, Н. В. Філик. Різні аспекти взаємодії держави та громадянського суспільства є достатньо опрацьованими у теоретико-правових дослідженнях таких вчених як Я. С. Богів, М. В. Денисюк, І. М. Жаровська, С. О. Кириченко, М. М. Новіков, К. А. Постол, О. В. Ременяк, С. М. Тимченко, М. І. Чкадуа та інших.

Оскільки важливим напрямом у дослідженні є питання громадянської участі, її форм і способів реалізації, цінними є наукові підходи, розроблені А. Г. Ємельяновою, О. А. Зарічним, М. С. Ільницьким, В. Б. Ковальчуком, І. Й. Снігуром та інших.

Окремі аспекти партисипативної демократії проаналізовано у працях фахівців з конституційного права – М. О. Баймуратова, О. В. Батанова, О. О. Ейхельмана, О. Ю. Лялюка, В. Ф. Нестеровича, І. М. Попової, С. Г. Серьогіної, М. Ставнійчука, О. Ю. Тодици, В. Л. Федоренка, О. О. Чабана, О. О. Чуб; теоретиків адміністративного права – Я. В. Беня, І. Ф. Коржа, О. В. Левченко, Т. А. Федоренко, І. Д. Шумляєвої та інших; а також політологів – Т. С. Андрійчука, В. І. Бортнікова, О. М. Буріна, Т. Ю. Грозіцької, Л. С. Доскіча, А. І. Драшкович, В. О. Ковалевського, А. В. Ковальова, Н. В. Лікарчука, Н. А. Ліпковська-Надеїної, І. П. Лопушинського, О. О. Маруховського, Д. О. Печенюка та інших.

Питання партисипативної демократії стали предметом фахових досліджень в зарубіжній науці. Суттєвий внесок зробили політологи Б. Барбер, П. Бахрах, Н. Боббіо, Дж. Вік, Дж. Вольф, Ш. Ейзенштадт, Р. Даль, Дж. Коул, К. Крауч, Т. Кронін, С. Ліпсетт, К. Макферсон, Дж. Мейнсбрідж, Дж. Нейсбіт, К. Пейтмен, А. Фанг, Дж. Циммерман, а також соціологи Ш. Ейзенштадт і Й. Масуда.

Нормативну та емпіричну основу дослідження склали міжнародно-правові документи, зарубіжне та національне законодавство, матеріали судової практики, правозастосовна практика, статистичні та аналітичні дані.

Достовірність наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації Нікітенко Л. О., підтверджується їхньою апробацією у вигляді публікацій у наукових фахових виданнях, у тому числі у виданнях, включених у міжнародні наукометричні бази Scopus, Web of Science, обговоренням на міжнародних науково-практичних конференціях.

Дисертація виконана Нікітенко Л. О. самостійно. Їй належить ідея роботи, постановка мети і завдань, вибір методів дослідження, результати наукових узагальнень і обґрунтування.

Використання в докторській дисертації, наукових публікаціях, в яких висвітлені основні наукові результати докторської дисертації, наукових текстів, ідей, розробок, наукових результатів і матеріалів інших авторів супроводжується обов'язковим посиланням на автора та/або на джерело

опублікування. Робота характеризується єдністю змісту та відповідає принципам академічної доброчесності.

Дисертація містить наукові положення та науково обґрунтовані результати у галузі теорії держави і права, що вирішують важливу наукову проблему шляхом розробки нових доктринальних положень щодо сутності та функціонування партисипативної демократії як правового феномену, а також визначення стратегічних напрямів її розвитку в Україні з урахуванням національних особливостей та міжнародних стандартів.

Дисертаційна робота Нікітенко Л. О. відповідає спеціальності 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. Наукові положення і результати, які виносилися на захист у кандидатській дисертації не виносяться на захист у докторській дисертації дисертантки. У публікаціях Нікітенко Л. О., що подані у достатній кількості, й рефераті відбиті основні положення дисертації. Дисертантка показала себе фахівцем з високою кваліфікацією, який спроможний досягти поставленої мети, творчо і на високому рівні вирішувати поставлені завдання дослідження.

Практичне значення одержаних результатів дослідження, їх впровадження та апробація

Практичне значення отриманих результатів полягає у тому, що викладені у роботі науково-теоретичні положення і висновки розвивають і збагачують сучасну національну правову доктрину з питань громадянської участі, формують сучасний концепт партисипативної демократії як правового феномену та створюють теоретичне підґрунтя для подальших наукових досліджень у сфері демократичних теорій.

Висновки та пропозиції можуть бути використані у науково-дослідній діяльності, навчальному процесі при викладанні дисциплін, підготовці навчальних посібників, підручників тощо, у законотворчій діяльності та у сфері правозастосування.

Положення дисертації використовуються у навчальному процесі при викладанні навчальних дисциплін «Конституційне право України», «Муніципальне право», «Теорія і практика конституціоналізму» здобувачам спеціальності «Право» та дисципліни «Конституційне право, конституційне порівняльне право» здобувачам спеціальності «Міжнародне право» у Донецькому національному університеті імені Василя Стуса (довідка № 30-24/12.0-24 від 19.12.2024 р.) (Додаток А). Також окремі висновки та пропозиції отримали практичне впровадження у діяльності Освітньої Академії «UAdvise» (довідка № 01-13/43 від 18.04.2025 р.) (Додаток Б), Установи «Агенція регіонального розвитку Вінницької області» (довідка № 73а/2025 від 30.04.2025 р.) (Додаток В).

Основні результати наукового дослідження висвітлено у 39 публікаціях, серед яких 27 наукових статей, з яких 21 стаття опублікована у наукових виданнях, включених до Переліку наукових фахових видань України, 6 статей – у наукових періодичних виданнях інших держав, у тому числі 3 наукові статті

– у закордонних виданнях, проіндексованих у базах даних Web of Science Core Collection та/або Scopus; 1 розділ у колективній монографії; 11 тез доповідей на науково-практичних конференціях.

Монографії (розділи у колективних монографіях)

1. Нікітенко Л. О. Нормативне закріплення парадигмальних засад та керівних ідей партисипативної демократії. *На шляху до конституційної держави: колективна монографія / за заг. ред. О. Турченко. Вінниця, ДонНУ імені Василя Стуса, 2023. С. 89–121.*

Статті у наукових періодичних виданнях,

включених до переліку наукових фахових видань України

2. Нікітенко Л. О., Кондратенко В. І. Процес децентралізації та зміцнення місцевого самоврядування в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2015. Випуск 32. С. 132–136. (Особистий внесок: обґрунтовано значення скоординованої діяльності компетентних суб'єктів для підвищення правової поінформованості територіальних громад щодо можливостей участі в управлінні місцевими справами).*

3. Нікітенко Л. О. Проблеми та перспективи проведення реформи децентралізації. *Порівняльно-аналітичне право. 2019. № 3. С. 43–47. URL: https://pap-journal.in.ua/wp-content/uploads/2021/07/3_2019.pdf*

4. Нікітенко Л. О. Краудсорсинг як інструмент партисипативної демократії. *Часопис Київського університету права. 2020. № 2. С. 133–138. DOI: <https://doi.org/10.36695/2219-5521.2.2020.22>*

5. Нікітенко Л. О. Щодо принципу недискримінації за ознакою місця проживання (на прикладі виборчого права внутрішньо переміщених осіб). *Юридичний науковий електронний журнал. 2020. № 4. С. 34–37. URL: http://lsej.org.ua/4_2020/8.pdf DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-4/6>*

6. Нікітенко Л. О., Грабар О. С. Причини абсентеїзму та шляхи його подолання. *Юридичний науковий електронний журнал. 2020. № 7. С. 51–53. URL: http://lsej.org.ua/7_2020/13.pdf DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-7/11> (Особистий внесок: обґрунтовано причини абсентеїзму як прояву низької політичної активності громадян та визначено можливі шляхи вирішення цієї проблеми в Україні).*

7. Нікітенко Л. О., Ковальчук Л. В. Деякі питання організації і проведення місцевих виборів за Виборчим кодексом України. *Юридичний науковий електронний журнал. 2020. № 8. С. 56–58. URL: http://www.lsej.org.ua/8_2020/14.pdf DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-8/12> (Особистий внесок: проаналізовано переваги та недоліки Виборчого кодексу України в контексті організації місцевих виборів як інструменту залучення громадян до демократичного процесу).*

8. Нікітенко Л. О. Європейський досвід децентралізаційних реформ і його значення для України. *Правові новели. 2020. № 10. С. 52–59. DOI: <https://doi.org/10.32847/ln.2020.10.07>*

9. Нікітенко Л. О., Гордейчук А. В. Пряма демократія в умовах розвитку інформаційних технологій в Україні. *Правові новели*. 2021. № 13. С. 44–48. DOI: <https://doi.org/10.32847/ln.2021.13.06> (Особистий внесок: визначено сучасний стан і перспективи застосування інформаційних технологій у демократичних процесах).

10. Нікітенко Л. О. Використання краудсорсингових технологій в публічному управлінні містом. *Політичне життя*. 2021. № 3. С. 36–41. DOI: <https://doi.org/10.31558/2519-2949.2021.3.6>

11. Нікітенко Л. О., Гуцалюк В. Б. Демократія участі: зарубіжний та вітчизняний досвід. *Правові новели*. 2021. № 15. С. 17–22. DOI: <https://doi.org/10.32847/ln.2021.15.02> (Особистий внесок: визначено ключові відмінності та обґрунтовано напрями розвитку партисипативної демократії в Україні).

12. Нікітенко Л. О., Грабар О. С. Партисипативна та представницька демократія у місцевому самоврядуванні: питання співвідношення. *Нове українське право*. 2021. Випуск 6. С. 126–130. DOI: <https://doi.org/10.51989/nul.2021.6.18> (Особистий внесок: виявлено основні відмінності між представницькою та партисипативною демократіями; обґрунтовано доцільність розширення механізмів громадянської участі).

13. Нікітенко Л. О., Бородата К. В. Особливості основних форм партисипативної демократії на місцевому рівні. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2021. № 29. С. 166–170. DOI: <https://doi.org/10.32837/npuola.v28i29.730> (Особистий внесок: з'ясовано особливості форм громадянської участі та сформульовано пропозиції щодо вдосконаленню їх нормативного регулювання).

14. Нікітенко Л. О., Ковальчук Л. В. Стан розвитку місцевої демократії в Україні та за кордоном: порівняльний аспект. *Актуальні проблеми держави і права*. 2021. № 92. С. 65–70. DOI: <https://doi.org/10.32837/apdp.v0i92.3263> (Особистий внесок: досліджено інституційно-правові аспекти місцевої демократії в Україні та за кордоном; запропоновано законодавче врегулювання процедурних аспектів реалізації громадських слухань, загальних зборів громадян, місцевих референдумів з урахуванням зарубіжної практики).

15. Нікітенко Л. О., Бабик М. К. Місцевий референдум як одна з основних форм безпосередньої демократії: стан та перспективи розвитку. *Юридичний бюлетень*. 2021. Випуск 23. С. 15–20. DOI: <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2021.23.02> (Особистий внесок: проаналізовано місцевий референдум як інструмент політичної участі громадян та обґрунтовано необхідність удосконалення його нормативного регулювання).

16. Нікітенко Л. О., Бочкарьов О. О. Інститут префекта та реформа децентралізації влади. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 6. С. 39–41. URL: http://sej.org.ua/6_2021/11.pdf DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-6/9> (Особистий внесок: доведено доцільність запровадження інституту префекта в Україні як механізму ефективної взаємодії влади з громадянами, що стимулюватиме їх активну участь у місцевому самоврядуванні).

17. Нікітенко Л. О. Сутнісні характеристики партисипативної демократії як соціально-правового феномену. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2022. № 3. С. 14–18. DOI: <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.3.3>

18. Нікітенко Л. О. Еволюція ідеї партисипативної демократії. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 6. С. 346–350. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.06.63>

19. Нікітенко Л. О. Концептуалізація партисипативної демократії: теоретико-методологічний аспект. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2022. № 6. С. 15–19. DOI: <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.6.3>

20. Нікітенко Л. О. Діяльність політичних партій в умовах партисипативної демократії. *Правничий часопис Донецького національного університету імені Василя Стуса*. 2024. № 1. Том 1. С. 61–65. DOI: <https://doi.org/10.31558/2786-5835.2023.2.7>

21. Нікітенко Л. О. Загрози реалізації ідеї партисипативної демократії. *Правничий часопис Донецького національного університету імені Василя Стуса*. 2024. № 2. С. 42–51. DOI: <https://doi.org/10.31558/2786-5835.2024.2.5>

22. Нікітенко Л. О. Потенціал партисипативної демократії в умовах інформаційного суспільства. *Актуальні проблеми правознавства*. 2024. № 4. С. 6–10. DOI: <https://doi.org/10.35774/app2024.04.006>

Наукові публікації за темою докторської дисертації

у наукових періодичних виданнях, проіндексованих у базах даних

Web of Science Core Collection та/або Scopus

23. Shchebetun I., Nikitenko L., Pysarieva E., Turchenko O., Kalachenkova K. Implementation of Constitutional Rights and Freedoms of Man and Citizen in Terms of Covid-19. *JARDCS*. 2020. Vol. 12 (Special Issue). Pp. 2318–2326. DOI: <https://doi.org/10.5373/JARDCS/V12SP7/20202359> (Scopus) (Особистий внесок: досліджено особливості реалізації політичної участі громадян в умовах пандемії Covid-19).

24. Pyroha I., Tokarchuk L., Perezhniak B., Nikitenko L., & Berch V. E-democracy: an urgent need or a tribute to fashion? Legal analysis. *Amazonia Investiga*. 2022. № 11 (51). Pp. 240–249. DOI: <https://doi.org/10.34069/AI/2022.51.03.24> (Web of Science) (Особистий внесок: аргументовано необхідність подальшого розвитку електронної демократії як елементу сучасного інформаційного суспільства).

25. Nikitenko L., Sharmar O., Marusiak O., Honcharuk V., Yanivskyi V. Social media as an emerging threat to national security. *Amazonia Investiga*. 2024. № 13 (82). Pp. 100–111. DOI: <https://doi.org/10.34069/AI/2024.82.10.8> (Web of Science) (Особистий внесок: досліджено вплив соціальних медіа на формування громадської думки у процесі реалізації демократичної участі).

Статті у наукових періодичних виданнях інших держав

26. Shchebetun I., Nikitenko L., Pysarieva E., Turchenko O., Afanasieva M. Electronic and Internet Technologies in the Election Process. *Test Engineering & Management*. 2020. Vol. 83: march-april. Pp. 6776–6784. URL: <https://dSPACE.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/d0597283-fb8e-423b-845b->

24390026fabe/content (Особистий внесок: досліджено можливості трансформації виборчого процесу в Україні відповідно до принципів та стандартів електронної демократії).

27. Нікітенко Л. О., Довгань Б. В. Ключові питання реформи децентралізації влади в аспекті об'єднання територіальних громад. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2021. № 1 (46). С. 17–22. URL: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/17-22_28.pdf (Особистий внесок: проаналізовано програми децентралізації як інструмент розширення громадянської участі в управлінні на місцях).

28. Nikitenko L. Judicial practice as a source of law on issues of participatory democracy. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2023. № 4. Pp. 50–54. DOI: <https://doi.org/10.61345/1339-7915.2023.4.9>

Праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

29. Нікітенко Л. О. Міжнародні стандарти місцевого самоврядування та їх втілення в Україні. *Конституційні принципи місцевого самоврядування та регіональна політика ЄС: тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Харків, 24 квітня 2020 року). Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2020. С. 178–181. URL: https://law.karazin.ua/resources/doks2021/nauka/repozitary/Konferentsiia_24_kvitnia_2020_zbirka_tez.pdf

30. Нікітенко Л. О., Довгань Б. В. Щодо результатів опитування громадян стосовно реформи децентралізації влади. *Чинники розвитку юридичних наук у XXI столітті: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції*, м. Дніпро, 5-6 листопада 2021 р. С. 13–15. (Особистий внесок: досліджено рівень правової обізнаності населення щодо механізмів участі в демократичних процесах у контексті реформи децентралізації влади).

31. Нікітенко Л. О., Тарасова І. О. До питання про теорії демократії. *Інноваційна парадигма розвитку економіки, обліку, фінансів та права: збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції* (Полтава, 19 листопада 2021 р.) : у 2 ч. Полтава : ЦФЕНД, 2021. Ч. 2. С. 29–30. URL: https://www.economics.in.ua/2021/12/2_16.html (Особистий внесок: доведено актуальність втілення в життя положень теорії партисипативної демократії в умовах становлення сучасного громадянського суспільства).

32. Нікітенко Л. О. Генезис концепцій (ідей) про демократію. *Сучасна наука: проблеми та перспективи (частина II): Матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції*, м. Київ, 12-13 січня 2022 р. Київ: МЦНІД, 2022. С. 87–89.

33. Нікітенко Л. О. До питання про суб'єктів демократії. *Актуальні проблеми сучасної науки та освіти (частина II): матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції*, м. Львів, 20-21 січня 2022 р.. Львів : Львівський науковий форум, 2022. С. 73–74. URL: <http://lviv-forum.inf.ua/save/2022/20-21.01.2022/частина%202.pdf>

34. Нікітенко Л. О. Методологія дослідження концепції партисипативної демократії. *The VI International scientific and practical conference «Multidisciplinary*

scientific notes. Theory, history and practice» (November 01 – 04, 2022), Edmonton, Canada. International Science Group. 2022. Pp. 301–303. URL: <https://isg-konf.com/wp-content/uploads/2022/10/MULTIDISCIPLINARY-SCIENTIFIC-NOTES.-THEORY-HISTORY-AND-PRACTICE.pdf>

35. Нікітенко Л. О. Партисипативний механізм у відносинах держави та суспільства. *Правові засади організації та здійснення публічної влади: збірник тез VI Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 85-річчю від дня народження доктора юридичних наук, професора, академіка-засновника НАПрНУ, першого Голови Конституційного Суду України Леоніда Петровича Юзькова* (м. Хмельницький, 31 березня 2023 року). Хмельницький: Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2023. С. 393–394. URL: [file:///C:/Users/User/Downloads/download%20\(4\).pdf](file:///C:/Users/User/Downloads/download%20(4).pdf)

36. Нікітенко Л. О. Партисипативні практики в умовах української дійсності. *Розвиток України в умовах мілітарного впливу: соціально-правові, економічні та екологічні аспекти: збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції* (Київ, 28 березня 2023 р.). У 2-х томах. Том 2. За заг. ред. Устименка В. А. Київ : ВАІТЕ, 2023. С. 112–117. URL: https://hozpravoreposit.kyiv.ua/bitstream/handle/765432198/214/DevelopmentOfUkraine_vol2.pdf?sequence=1

37. Нікітенко Л. О. Міжнародно-правові стандарти партисипативної демократії. *Стратегічні орієнтири сталого розвитку в Україні та світі : збірник тез доповідей II Міжнародної науково-практичної конференції молодих учених* (м. Чернігів, 21 квітня 2023 р.). Чернігів : НУ «Чернігівська політехніка», 2023. С. 509–511. URL: <https://stu.cn.ua/wp-content/uploads/2023/06/zbirnyk-gotovyj-13.06.pdf>

38. Нікітенко Л. О. Щодо принципів партисипативної демократії. *Весняні юридичні читання – 2023. Сучасні проблеми законодавства, практики його застосування та юридичної науки. Випуск XXXIII: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції* (20 квітня 2023 р.), Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2023. С. 65–67. URL: <https://drive.google.com/file/d/1kD07sTZ8g3AUC8fYYc85WpOp29Jo2Vhf/view>

39. Nikitenko L. Toolkit of participative democracy. *LVII international scientific and practical conference «MODERN SCIENCE»*. Poznan, Poland. 2023 (October 26-27). Pp. 58–63. URL: https://el-conf.com.ua/wp-content/uploads/2023/11/POLAND_27102023.pdf

ПОСТАНОВИЛИ:

1. Дисертаційна робота Нікітенко Лілії Олександрівни на тему «Теоретико-правові засади партисипативної демократії: сучасний концепт» відповідає спеціальності 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень – є завершеною, оригінальною науково-дослідною роботою, присвяченою вирішенню наукової проблеми, яка полягає в обґрунтуванні нових доктринальних положень щодо сутності та функціонування партисипативної демократії як правового феномену та визначенні стратегічних напрямів її розвитку в Україні з урахуванням

національних особливостей та міжнародних стандартів. Дисертація має теоретичне та практичне значення, відповідає вимогам, які пред'являються до дисертації на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук, встановленим пунктами 7 та 9 Порядку присудження та позбавлення наукового ступеня доктора наук, затвердженого постановою Кабінету Міністрів від 17 листопада 2021 р. № 1197.

2. Опубліковані роботи та реферат відображають основні положення дисертації.

3. Висновок щодо дисертації прийнято і рекомендовано до подання спеціалізованій вченій раді Д 11.051.12 з присудження наукового ступеня доктора юридичних наук зі спеціальності 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень в Донецькому національному університеті імені Василя Стуса МОН України.

Рецензенти:

завідувач кафедри теорії та історії держави
і права та філософії права Донецького
національного університету імені Василя Стуса,
доктор юридичних наук, доцент

Юрій ГОЦУЛЯК

професорка кафедри теорії та історії держави
і права та філософії права Донецького
національного університету імені Василя Стуса,
докторка юридичних наук, професорка

Тетяна МІХАЙЛІНА

професорка кафедри цивільного права
і процесу Донецького національного
університету імені Василя Стуса,
докторка юридичних наук, професорка

Лілія АМЕЛІЧЕВА

підпис *Тетяна Міхайліна*
ЗАСВІДЧУЮ
Вчений секретар університету
О.Г. Важеніна
" " 20 р.